

УДК 1(091)

**АРЕОПАГІТИЧНИЙ КОРПУС ЯК ДЖЕРЕЛО
ФІЛОСОФІЇ НІКОЛИ КУЗАНСЬКОГО****CORPUS AREOPAGITICUM AS A SOURCE
OF NICHOLAS OF CUSA'S PHILOSOPHY****Верланов Д. С.,**аспірант кафедри філософії і
соціально-політичних дисциплін,
Полтавський національний технічний
університет ім. Юрія Кондратюка (Полтава,
Україна), e-mail: dmitriympk@gmail.com,
ORCID:0000-0001-7334-1330**Verlanov D. S.,**postgraduate of philosophy and socio-political
disciplines department, Poltava National Technical
Yuri Kondratyuk University (Poltava, Ukraine),
e-mail: dmitriympk@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-7334-1330

Окреслюючи головні філософсько-теологічні принципи таємничого автора Арєопагітичного корпусу, проводиться порівняльний аналіз його спадщини з концепцією кардинала Ніколи Кузанського – одного з найвидатніших мислителів доби Відродження. Вплив Псевдо-Арєопагіта на Кузанця простежується у всіх фундаментальних положеннях філософії останнього: вчене незнання, збіг протилежностей, сходження єдиного в множену, буття-можливість тощо. Проте ідеї, які у своїй основі були запозичені Ніколою Кузанським у Діонісія Псевдо-Арєопагіта і пересмілені, набули у філософа самостійного буття. Його безсумнівний внесок в історію філософської думки зіграв важливу роль у формуванні нових форм і методів мислення.

Ключові слова: ренесанс, богопізнання, апофатичне і катафатичне богослов'я, вчене незнання, єдине, буття-можливість, збіг протилежностей.

Among sources of Nicholas of Cusa's philosophy a particular place belongs to the mysterious author of *Corpus Areopagiticum*. As far as it is known today, the great philosophical synthesis of Cusanus could hardly become possible without this great predecessor. The purpose of the present study is to demonstrate, utilising the method of comparative analysis, how the central points of Nicholas of Cusa's philosophy are impacted and backed by the main ideas of *Corpus Areopagiticum*: the doctrine of learned ignorance, coincidence of opposites, individuation, etc. The study reveals, however, that in spite of the great impact of *Corpus Areopagiticum* on the thought of Cusanus, the conception of the later can hardly be denied originality. The author demonstrates how Nicholas of Cusa reinterprets the ideas borrowed from the *Corpus Areopagiticum*, and transforms them in order to make them fit to the purpose of his own design to create a new philosophical conception which, in its own turn, will give rise to new ways and discoveries in philosophy and science.

Keywords: Renaissance, knowledge of God, apophatic and cataphatic theology, the doctrine of ignorance, being-opportunity, the coincidence of opposites.

Постановка проблеми. Філософська думка XV – XVI ст. відображає соціальні й ідейні зміни, які відбувалися на європейському просторі у ренесансний період. Криза схоластичної філософії стала передумовою появи нових форм і методів мислення. Унікальним явищем, у цьому сенсі, є філософія Ніколи Кузанського, одного з найбільших мислителів доби Відродження, який працював як над питаннями теології і філософії, так і над математичними та астрономічними дослідженнями. Характерною рисою його творчості є не стільки цікавість до середньовічної схоластики, знавцем якої Кузанець безумовно був, скільки орієнтація на античну традицію, зокрема філософію неоплатоніків.

Серед розмаїття авторів, на яких посилається Нікола Кузанський, найчастіше лунає ім'я

Діонісія Псевдо-Арєопагіта, загадкового автора Арєопагітичного корпусу, який здійснив спробу поєднання християнського вчення з філософською системою неоплатонізму, переробивши її термінологію, так би мовити, зсередини. Цей загадковий автор мав не аби який вплив на філософію Кузанця, особливо в питаннях онтології і гносеології. Для кращого розуміння спадщини останнього буде незайвим окреслити головні богословські принципи Діонісія Псевдо-Арєопагіта, які вплинули на становлення філософської концепції Ніколи Кузанського, творчість якого настільки ідейно-тематично багата, що ще й досі лишається у значній мірі неосмисленою.

Аналіз досліджень і публікацій. Історико-філософські дослідження творчості Ніколи Кузанського, так чи інакше торкалися питання впливу богослов'я Діонісія Псевдо-Арєопагіта на філософську думку Кузанця. У будь-якому разі цей факт згадує більшість дослідників його творчості. Ця проблематика привертала увагу й ставала предметом більш чи менш детальної розробки різних філософів, богословів та істориків, таких як Л. Баур [7], Е. Ванстінберг [21], Ватанабе Моримічі [22], П. П. Гайденок [1], Гіга Зіданія [23], В. Ю. Канаєва [2], Е. Кассієр [3], Е. Константину [24], Ф. Коплстон [4], Т. Степін [20], З. А. Тажуризіна [6], Н. Хадсон [13], У. Ханкі [10], Я. Хопкінс [12], І. Хофф [11], Г. Шнайдер [19], К. Ясперс [14] та ін. Головним чином обговорення цієї проблематики здійснювалось у богословському та історико-філософському контекстах.

Мета дослідження. Метою дослідження є визначення головних богословських принципів Діонісія Псевдо-Арєопагіта, які вплинули на формування філософської концепції Ніколи Кузанського.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що ні на кого так часто не посилається в своїх роботах Нікола Кузанський, як на Діонісія, автора *Corpus Areopagiticum* – низки філософсько-богословських творів. З праць останнього Кузанець бере багато ідей, пристосовуючи їх до потреб власної філософської системи: вчене незнання, збіг протилежностей, сходження єдиного в множену. Особливістю вчення *Corpus Areopagiticum*, є вчення про «прихованого Бога», який є понад усяке буття і всяку сутність, не тільки чуттєву, а й умосяжну. Шлях до Бога лежить через незнання або заперечення того, ким або чим він є або не є. Це вчення стає лейтмотивом творів Ніколи Кузанського. На цій підставі мислитель сформулював один із найважливіших принципів своєї філософії: «Nihil enim homini etiam studiosissimo in doctrina perfectius adveniet quam in ipsa ignorantia, quae sibi propria est, doctissimum reperiri; et tanto quis doctior erit, quanto se sciverit magis ignorantem» – «Для найдопитливішої людини не буде досконалішого осягнення, ніж явити вищу досвідченість у власному незнанні, кожен виявиться тим мудріший, чим повніше побачить своє незнання» (De docta ign. h I, p. 4). Іншими словами, для Кузанця, корінь знаючого

незнання, полягає в розумінні або в усвідомленості невловності істини: «Quidditas ergo rerum, quae est entium veritas, in sua puritate inattingibilis est et per omnes philosophos investigata, sed per neminem, uti est, reperta; et quanto in hac ignorantia profundius docti fuerimus, tanto magis ipsam accedimus veritatem» – «Недарма суть речей, істина сушого, незбагненна у своїй чистоті, й хоча філософи її розшукують, ніхто не знайшов її як вона є. І чим глибше буде наша вченість в цьому незнанні, тим ближче ми приступимо до істини» (De docta ign. h I, p. 10).

Незважаючи на те, що Нікола Кузанський був кардиналом Римо-Католицької Церкви, у своїх творах він залишає остронь одну з основних проблем схоластики, проблему «раціональних» доказів буття Бога і в питаннях онтології і гносеології звертається до східнохристиянської містики, зокрема до *Corpus Areopagiticum*: «et hoc quidem quia verissimum, verius per remotiorem et negationem de ipso loquimur, sicuti et maximus Dionysius, qui eum nec veritatem nec intellectum nec lucem nec quidquam eorum, quae dici possunt, esse voluit» – «ми ближче до істини, коли висловлюємося про Бога через відсторонення і заперечення, подібно великому Діонісію, який стверджував, що Бог не є ані істина, ані розум, ані світ, ані взагалі щось, що може бути висловлене» (De docta ign. h I, p. 87).

Слід зазначити, що ідея негативного богослов'я не є чимось новим в історії філософсько-богословської думки. Вона простежується ще до появи *Corpus Areopagiticum* і була присутня у концепціях багатьох інших мислителів, починаючи від Платоната Аристотеля й далі – у Плотіна, Філона Олександрійського, Климента Олександрійського, Орігена, св. Григорія Богослова, св. Василія Великого, св. Григорія Ниського та ін. Серед тих, на кого Діонісій Псевдо-Ареопіт справив особливий вплив, можна назвати імена св. Максима Сповідника, св. Іоанна Дамаскіна, св. Григорія Палами, Іоанна Скота Еріугени і, звичайно, Ніколи Кузанського.

Як автором Ареопітського корпусу так і Кузанцем, Бог розумівся традиційно по-християнськи: як творець світу і першопричина усього сушого, той, хто бере участь в житті свого творіння, втім, залишається непричетним нічому зі створеного. При цьому Кузанський характеризує Бога як «maximum absolutum» – «абсолютний максимум» (De docta ign. h I, p. 5), використовуючи у своїй філософії математичну символіку. Цей «абсолютний максимум» є всезагальною межею, нічим в світі не визначеною, тому що «максимум» Кузанця не належить за своєю природою до речей, «quae excedens admittunt et excessum, super omne id est, quod per nos concipi potest» – «які можуть допустити перевищення і те що перевищується, він вище за все, що ми здатні собі уявити» (De docta ign. h I, p. 11), тобто це якісне поняття, а не кількісне. Сам філософ радить нам, щоб краще зрозуміти його «максимум», звільнити його від кількості (De docta ign. h I, p. 11). Використання Кузанцем математичної символіки для вирішення

філософських проблем є не випадковим: по-перше філософ займався цією наукою, по-друге, він користується математичними знаками як символами – чуттєвими формами, за допомогою яких, ми можемо помислити те, що лежить поза межами нашого (чуттєвого) пізнання. У творі «De docta ignorantia» він пише: «Nac veterum via incedentes, cum ipsis concurrentes dicimus, cum ad divina non nisi per symbola accedendi nobis via pateat, quod tunc mathematicalibus signis propter ipsorum incorruptibilem certitudinem convenientius uti poterimus» – «Вступаючи на прокладений давніми шлях, скажемо разом з ними, що якщо наблизитись до божественного ми можемо тільки через символи, то зручніше за все скористуватися математичними знаками через їх неминушу достовірність» (De docta ign. h I, p. 32). Такий філософський підхід Кузанця пов'язаний безпосередньо з символізмом неоплатоніків і, зокрема, з символічним богослов'ям Псевдо-Ареопіта, яке, у свою чергу, є концептуальною складовою апофатичного богослов'я. Діонісійський символ – це не просто алегорія чи схема, це, на відміну від вчення про вчене незнання, шлях твердження – зв'язок між створеним і нествореним.

У своїй книзі «Діалектика міфу» О. Ф. Лосєв пише: «В символі – все рівно, с чого начать; и в нем нельзя узреть ни «идеи» без «образа», ни образа без идеи. Символ есть самостоятельная действительность» [5, с. 75]. Для автора Ареопітського богослов'я має символічний характер, про що він неодноразово згадує у своїх творах, а також, таку назву носив один з його трактатів – «Символічне богослов'я» (наразі втрачений). Божественні імена й Божественне Об'явлення, ангельський світ, таїнства Церкви, священна ієрархія, відкриваються нам за допомогою символів, тобто чуттєвих форм, що огортають те, що не має форми і знаходиться за межами пізнання. Ось що говорить Діонісій про символ: «διὰ τῶν ἱερῶν παρατετασμάτων τῆς τῶν λογίων καὶ τῶν ἱεραρχικῶν παραδόσεων φιλανθρωπίας, αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ καὶ τοῖς οὐσι τὰ ὑπερούσια περικαλυπτοῦσης καὶ μορφᾶς καὶ τύπου τοῖς ἀμορφώτης τε καὶ ἀτυπώτοις περιθεισῆς, καὶ τὴν ὑπερφύη καὶ ἀσχημάτιστον ἀπλότητα τῆ πικιλία τῶν μεριστῶν συμβόλων πληθυνούσης τε καὶ διαπλαττούσης» – «за допомогою священних завіс що властиві Святому Письму і священноначальним переданням людинолюбства, огортається розумове чуттєвим, надсуше існуючим, обволікається формами і видами безформне і те, що не має виду, надприродна ж і позбавлена образу простота різноманітними окремими символами помножується і зображується» [8, с. 592].

Однак символ є тільки початок шляху. Говорячи і сприймаючи божественне, людина користується доступними їй символами, але має відмовитися і від них, і в міру сил спрямуватися, як каже автор Ареопітських, «ἐπὶ τὴν ἀπλὴν καὶ ἠνωμένην τῶν νοητῶν θεαμάτων ἀλήθειαν» – «до простої і з'єднаної істині розумових споглядань» [8, с. 592], тобто до зібраних воедино знань, а потім і зовсім припинити розумову діяльність, по відношенню до

божественної природи, оскільки ніщо щодо неї не може бути досягнуто рухом розуму.

Таким чином символ виступає проміжною ланкою на шляху до богопізнання, підводячи нас до теології заперечення, яка і набула своєї популярності завдяки Псевдо-Ареопігиту, згідно з яким, пізнання здійснюється у подвійний спосіб: «καὶ διὰ γνώσεως ὁ Θεὸς γινώσκειται, καὶ διὰ ἀγνωσίας» – «і розумом Бог пізнається, і нерозумінням» [8, с.872]. З одного боку ми не можемо пізнати Бога з його божественної природи, оскільки вона непізнана і перевершує будь-які людські можливості, з іншого – людина пізнає Бога з Об'явлення, засвідченого, насамперед, в Святому Письмі і в Церковній Традиції, а також з навколишнього світу, оскільки все існуюче походить від Бога і все Богом утримується і світ є образом його мудрості і слави, і навіть наші почуття можна назвати відлунням Премудрості. Однак такий шлях пізнання, або шлях твердження (катафатична або позитивна теологія), не є досконалим і веде лише до часткового знання про Бога. Тому хто пізнає, слід стати на шлях заперечення (богослов'я апофатичне або негативне) всього видимого і невидимого: ««Καὶ ἔστιν αὐτοῦ καὶ νόησις, καὶ λόγος, καὶ ἐπιστήμη, καὶ ἐραφῆ, καὶ αἴσθησις, καὶ δόξα, καὶ φαντασία, καὶ ὄνομα, καὶ τὰ ἄλλα πάντα, καὶ οὐτε νοεῖται, οὐτε λέγεται, οὐτε ὀνομάζεται καὶ οὐκ ἔστι τι τῶν ὄντων, οὐδὲ ἐν τινὶ τῶν ὄντων γινώσκειται καὶ ἐν πᾶσι πάντα ἐστὶ, καὶ ἐν οὐδενὶ οὐδέν, καὶ ἐκ πάντων πᾶσι γινώσκειται, καὶ ἐξ οὐδενὸς οὐδενί» – «Йому властиві і розуміння, і сенс, і знання, і дотик, і почуття, і думка, і уява, і ім'я, і все інше, і водночас він неосяжний розумом, його неможливо усвідомити і назвати. І він не є щось з суцих, і ні в чому з суцих не пізнається. І він є «все у всьому» і ніщо ні в чому, і від всього усіма він пізнається, і ніким ні з чого» [8, с. 872].

Оскільки будь-яке пізнання має своїм об'єктом те, що існує, Бог же є поза межами усього, що існує, то Діонісій бере за основу як найнадійніший спосіб пізнання шлях заперечення: «Καὶ ἔστιν αὐθις ἡ Θειοτάτη τοῦ Θεοῦ γνώσις, ἡ δι' ἀγνωσίας γινώσκομένη, κατὰ τὴν ὑπὲρ νοῦν ἐνωσιν, ὅταν ὁ νοῦς, τῶν ὄντων πάντων ἀλοστὰς ἔλειται καὶ ἐαυτὸν ἀφείδῃ, ἐνωθῆ ταῖς ὑπερφανέσιν ἀκτίσιν, ἐκεῖθεν καὶ ἐκεῖ τῷ ἀνεξηρευνήτῳ βᾶθει τῆς σοφίας καταλαμπόμενος» – «Існує також найбожественне пізнання Бога, що здійснюється через незнання шляхом єднання, яке перевершує ум, коли ум, відступивши від усього суцього, залишивши потім і самого себе, з'єднавшись з пресвітлимими променями, звідти і там висвітлюється недоступною дослідженню глибиною Премудрості» [8, с. 872]. Подібне сходження до Бога, шляхом заперечення, можна характеризувати більше як з'єднання з Ним, а не як пізнання. Саме з'єднання стає умовою пізнання Бога, а не навпаки. У цьому з'єднанні людина не розчиняється в Богові і не поглинається їм, але з'єднується з ним у його ласці без змішання чи розділення.

Наступним важливим пунктом філософії Ніколи Кузанського, на який справила вплив

творчість Псевдо-Ареопігита, є вчення про «буття-можливість» – «possest». Суть цього вчення полягає в тому, що Бог – це абсолютна актуальність всього що може існувати, тобто спочатку буття існує у згорнутому вигляді в Богові, а після, розгортається у акті створення – стає світом. Абсолютна можливість буття і дійсне буття тотожні тільки на початку (ἐν ἀρχῇ, in principio) у згорнутому вигляді. Коли ж творіння розгортається, то існує вже з відмінністю між можливим дійсним буттям. «Я стверджую», – пише Кузанець, – «що все це (творіння) у згорнутому вигляді в Богові – є Бог, подібно до того як в розгорнутому вигляді – у створінні – воно є світ» – «Volo dicere omnia illa complicitate in deo esse deus sicut explicite in creatura mundi sunt mundus» (De poss. h XI/2, p. 9). Така філософська думка Кузанця викликала непорозуміння і звинувачення на його адресу. Як можна побачити його праці «Apologeticae doctae ignorantiae» – «Апологія знаючого незнання», Кузанцю доводилось ще за свого життя захищатися від звинувачень, що за своєю суттю були безпідставні, викликані поверховим сприйняттям його філософії: «Neque est verum, si Deus est omne, quod est, quod propterea non creaverit omnia de nihilo. Nam cum Deus solum sit complicatio omnis esse cuiuscumque existentis, hinc creando explicavit caelum et terram; immo, quia Deus est omnia complicitate modo intellectualiter divino, hinc et omnium explicator, creator, factor et quidquid circa hoc dici potest; sic arguit magnus Dionysius» – «З того, що Бог є все, не слід виводити, що Він не породив все з нічого. Бог є згорнутість цілокупного буття будь-якої речі, у акті творіння він розгорнув небо і землю; дійсно Бог є все – згорнуте, тобто у вигляді божественного інтелекту; тому він є той, хто все розгорта, творить, створює і все інше, що про це можливо сказати. Так і в Діонісія» (Apol. h II, p. 42). В іншому місті, філософ, відповідаючи на звинувачення, пише наступне: «Nam cum habeatur in Docta ignorantia, quomodo «Deus non istud quidem est et aliud non est, sed est omnia et nihil omnium quae sunt verba sancti Dionysii – dicit hoc contradictionem in se habere ‘esse omnia et nihil omnium’ et non intelligit, quomodo est complicative omnia et nihil omnium explicative» – «З приводу слів у «Вченому незнанні»: «Бог... не такий, що він є це, а не інше... він як все, так і ніщо з всього» – а це слова святого Діонісія – він (опонент Ніколи Кузанського) говорить, що «бути всім і нічим з всього» – є протиріччям, і не розуміє, що «все» він – в згорнутому вигляді, а «ніщо» – у розгорнутому» (Apol. h II, p. 42). Таким чином Кузанець підкріплює свої філософські позиції авторитетом Псевдо-Ареопігита і говорить, що вчення його не є чимось новим і узгоджуючись «з вченням святого Діонісія, не виходить за межі вчення святих» – «ut secundum doctrinam sancti Dionysii non exiret terminos sanctorum» (Apol. h II, p. 42).

Безумовно Діонісій не розвивав окремого вчення про «буття-можливість», це досягнення Кузанця, але у *Corpus Areopagiticum* ми знаходимо розсіяні в текстах такі поняття, на які посилається філософ, як Бог є «πάντα τὰ ὄντα, καὶ οὐδὲν τῶν

ὄντων» – «все суще і нічим з сущого» [8, с. 596], «τὰ πάντα ἐν πᾶσι» – «все у всьому» [Там само, с. 596], «Καὶ γὰρ, ὁ Θεὸς [...] ὅλον ἐν ἑαυτῷ τὸ εἶναι συνειληφῶς καὶ προειληφῶς» – «Оскільки Бог [...] усе буття утримує в собі і маючи його в собі ще до створення» [Там само, с. 817]. А також зустрічаємо такі богословські формулювання, як «τῶν ὄντων [...] λόγους» – «логоси сущого» [Там само, с. 693], «θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα» – «божественні і благи побажання» чи «παραδείγματα» – «первісні образи», які передіснують в Богові [Там само, с. 821].

Продовженням ідеї «буття–можливість» є ідея «сходження єдиного в множину». У Діонісія Бог – єдине суще, що створює світ і всі сутності. Такі божественні дії, Псевдо–Ареопагіт називає «зовнішніми виявами Божественної влади». Ці творчі прояви і дарування є своєрідними розділеннями і помноженнями, при яких, одночасно, Бог залишається єдиним: «πολλαπλασιάζεσθαι λέγεται τὸ ἐν ὄν ἐκεῖνο τῇ ἐξ αὐτοῦ παραγωγῇ τῶν πολλῶν ὄντων μένοντος οὐδὲν ἦττον ἐκεῖνου καὶ ἐνὸς ἐν τῷ πληθυσμῷ καὶ ἡνωμένου κατὰ τὴν πρόοδον καὶ πλήρους ἐν τῇ διακρίσει τῷ πάντων εἶναι τῶν ὄντων ὑπερουσίως ἐξηρημένον» – «Суще єдине, з якого виводиться множина сущого, перебуває незмінним. Решта ж – і єдине у множинності, і об'єднане у поступуванні, і сповнене відмінностей – знаходиться поза надсутнісним сущим» [8, с. 649]. Цю ідею Кузанець підхоплює і продовжує. Він вчить, що розмаїття речей є продуктом божественного розуму, в якому воно перебуває не в множині, а у згорнутій єдності. Бог ще від вічності мислить речі, які відрізняються одна від одної. Із цього розрізнення й бере свій початок множинність, втім, у Богові вона зберігає свою єдність. Розгортаючись творіння переходить у стан множинності, втім, цей процес не додає нічого до Божественної сутності – Бог залишається єдиним й нетотожним ні з чим тим, що було створене (De docta ign. h I, p. 112–114).

Ще один філософський принцип Кузанця, який своїм корінням сягає концепції Псевдо–Ареопагіта, є принцип «збігу протилежностей»: «οὔτε ἀριθμὸς ἐστίν, οὔτε τάξις, οὔτε μέγεθος, οὔτε σμικρότης, οὔτε ἰσότης, οὔτε ἀνισότης, οὔτε ὁμοιότης ἢ ἀνομοιότης· οὔτε ἐστῆκεν, οὔτε κινεῖται, οὔτε ἡσυχίαν ἄγει, οὔτε ἔχει δύναμιν, οὔτε δύναμις ἐστίν, οὔτε φῶς· οὔτε ζῆ, οὔτε ζῶή ἐστίν» – «(Бог) не число і не лад, не величина і не мализна, не рівність і не нерівність, не подоба і не відмінність; не стоїть, не рухається, не дарує заспокоєння; не має сили і не є ні силою, ні світлом; не живе і не є життям» [9, с. 1045–1048]. Кузанець запозичує цей діалектичний момент апофатичного богослов'я Діонісія і робить його методологічним принципом власної діалектики. Для Бога всі створені речі тотожні, але в чуттєвому світі вони протилежні одна одній. Протилежність речей має допоміжну функцію в процесі пізнання, тому що чуттєвий спосіб пізнання є слабким і має потребу у розрізненні об'єктів задля їхнього розпізнавання. «Всі об'єкти», – каже Кузанець, – «у чуттєвому світі влаштовані так, щоб служити пізнанню» – «tu gereres omnia obiecta in m u n d o

sensibili et ad servitium cognoscitivae ordinate» (De beryl. h XI/1, p. 66). Однак дві речі, ще до того як вони починають розрізнятися, з самого початку збігаються. Наприклад, мінімальні ступені протилежних речей, таких як найменший жар і найменший холод, найменша повільність і найменша швидкість (De beryl. h XI/1, p. 41). Цей діалектичний принцип застосовує Кузанець і щодо абсолютного максимуму, який співпадає із абсолютним мінімумом, тому що абсолютний максимум є усім тим, чим він може максимально бути. З тієї ж причини, що він не може бути більше ніж він є, він не може бути і менше, а тому він співпадає із мінімумом (De docta ign. h I, p. 11).

Висновки. По–перше, Нікола Кузанський запровадив нові форми і методи мислення, синтезувавши в своїй філософії ідеї багатьох своїх попередників, таких як Пітагор, Демокрит, Платон, Аристотель, Плотін, Прокл, Діонісій Псевдо–Ареопагіт, кападокійці, Боецій, Іоан Скот Еріугена, Іоан Солсберійський та ін. Серед тих, на кого Нікола Кузанський посилається безпосередньо, найчастіше лунає ім'я Діонісія – таємничого автора *Corpus Areopagiticum*. Вибудовуючи свою філософську систему, Кузанець приділяє особливу увагу Псевдо–Ареопагіту, який у своєму вченні, залишаючись прихильником кападокійського богослов'я, поєднав перероблену зсердини неоплатонічну термінологію з традиційною патристичною тематикою: богопізнання, вчення про єдине, створення світу, христологія, ієрархія буття, Трійця.

По–друге, аналізуючи філософську спадщину Кузанця, ми бачимо, що такі фундаментальні положення його філософії: вчене незнання, збіг протилежностей, сходження єдиного в множену, буття–можливість та ін., мають своїм першоджерелом праці Діонісія Псевдо–Ареопагіта, на авторитет якого Кузанець неодноразово посилається.

По–третє, незважаючи на вплив мислителів Античності та Середньовіччя на думку Ніколи Кузанського, його світогляд відрізняється новим свіжим подихом. Ідеї, які в своїй основі були запозичені Кузанцем з теології Псевдо–Ареопагіта, переосмислені, набули у нього самостійного буття. Наприклад, вчення про трансцендентність і непізнаванність Бога стало серцевиною його філософської системи, а не просто незначним містичним аспектом, як це було раніше. Принцип збігу протилежностей, який існував як діалектичний момент в апофатичній теології Діонісія, був розвинутий Кузанцем і став важливою складовою його уможлядної філософії – її методологічним принципом.

Слід зазначити, що серед мислителів які вплинули на філософські погляди Ніколи Кузанського, автор *Corpus Areopagiticum* займає важливе місце. Його вчення, мало неабиякий вплив на побудову філософської системи Кузанця, яка зі свого боку відіграла важливу роль у формуванні ментального простору доби Відродження, а також в пошуку нових шляхів у філософії і науці.

Список використаних джерел

1. Гайденко, ПП., 2003. 'Научная рациональность и философский разум', М.: *Прогресс-Традиция*, 528 с. // Gajdenko, PP., 2003. 'Nauchnaja racional'nost' i filosofskij razum (Scientific Rationality and Philosophical Mind)', М.: *Progress-Tradicija*, 528 s.
2. Канаева, ВЮ., 2009. 'Возможность богопознания у Ареопагита и Николая Кузанского', *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Социальные науки*, №4 (16), с.184–188. // Канаева, VJu., 2009. 'Vozmozhnost' bogopoznaniya u Areopagita i Nikolaja Kuzanskogo (Possibility of God knowledge in creativity of Dionisiy Areopagit & Nicolaus Cusanus)', *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Serija Social'nye nauki*, №4 (16), s.184–188.
3. Кассирер, Эрнст, 2000. 'Избранное: Индивид и космос', СПб.: *Университетская книга*, 654 с. // Kassirer, Jernst, 2000. 'Izbrannoe: Individ i kosmos (Anthology: The Individual and the Cosmos)', SPb.: *Universitetskaja kniga*, 654 s.
4. Коплстон, Фредерик, 2003. 'История философии. Средние века', Пер. с англ. Ю. А. Алакина, М.: *ЗАО Центрполиграф*, 494 с. // Koplston, Frederik, 2003. 'Istorija filosofii. Srednie veka (The history of philosophy. Middle Ages)', Per. s angl. Ju. A. Alakina, M.: *ZAO Centrpoligraf*, 494 s.
5. Лосев, АФ., 2014. 'Диалектика мифа', СПб.: *Азбука, Азбука-Амтмукус*, 320 с. // Losev, AF., 2014. 'Dialektika mifa (Dialectic of myth)', SPb.: *Azbuka, Azbuka-Attikus*, 320 s.
6. Тажуризина, ЗА., 1972. 'Философия Николая Кузанского', под ред.: В. В. Соколов, М.: *Издательство МГУ*, 148 с. // Tazhurizina, ZA., 1972. 'Filosofija Nikolaja Kuzanskogo (Philosophy of Nicholas of Cusa)', pod red.: V. V. Sokolov, M.: *Izdatel'stvo MGU*, 148 s.
7. Baur. Ludwig. 1941. 'Nicolaus Cusanus und Ps. Dionysius im Lichte der Zitate und Randbemerkungen des Cusanus', Heidelberg: *Winter*, 113 s.
8. Dionysius Ariopagita. De divinis nominibus. *Migne J.–P. Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, 1–161 vol. Vol.3, Paris, 1857, Col.585–996.
9. Dionysius Ariopagita. De mystica theologia. *Migne J.–P. Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, 1–161 vol. Vol.3, Paris, 1857, Col.997–1064.
10. Hankey, Wayne, 2008. 'Misrepresenting Neoplatonism in Contemporary Christian Dionysian Polemic: Eriugena and Nicholas of Cusa versus Vladimir Lossky and Jean–Luc Marion', *American Catholic Philosophical Quarterly*, Vol.82, №4, p.683–703.
11. Hoff, Johannes, 2013. 'The Analogical Turn: Rethinking Modernity with Nicholas of Cusa. Series «Interventions»', Eerdmans Publishing Company: *Grand Rapids*, 272 p.
12. Hopkins, Jasper, 1979. 'Nicholas of Cusa on God as not–other: a translation and an appraisal of De li non aliud', Minneapolis: *University of Minnesota Press*, 179 p.
13. Hudson, Nancy J., 2007. 'Becoming God: the doctrine of theosis in Nicholas of Cusa', Washington: *The Catholic University of America Press*, 232 p.
14. Jaspers, Karl, 1987. 'Nikolaus Cusanus', München: *R. Piper & Co. Verlag*, 270 s.
15. Nicolai de, Cusa, 1932. 'Apologia doctae ignorantiae'. Edidit Raymundus Klibansky. XI, 49 paginae, Lipsiae: *in aedibus Felicis Meiner*.
16. Nicolai de, Cusa, 1988. 'De Beryllo. Editionem funditus renovatam atque instauratam curaverunt Iohannes Gerhardus Senger et Carolus Bormann'. XXXIV, 148 paginae, Hamburgi: *in aedibus Felicis Meiner*.
17. Nicolai de, Cusa, 1932. 'De docta ignorantia. Ediderunt Ernestus Hoffmann et Raymundus Klibansky'. XIX, 179 paginae, Lipsiae: *in aedibus Felicis Meiner*.
18. Nicolai de, Cusa, 1973. 'Trialogus de possest. Edidit Renata Steiger'. XX, 72 + 3 paginae, Hamburgi: *in aedibus Felicis Meiner*.
19. Schneider, Gerhard, 1970. 'Gott – das Nichtandere. Untersuchungen zum metaphysischen Grunde bei Nikolaus von Kues', Münster, 181 p.
20. Stepien, Tomasz, 2015. 'The understanding of symbols and their role in ascent of soul to God in Pseudo–Dionysius the Areopagite and Nicholas of Cusa', *Roczniki filozoficzne*, Tom LXIII, №2, p.85–103.
21. Vansteenbergh, E., 1974. 'Le cardinal Nicolas de Cues: (1401–1464); l'action – la pensée', Geneva, 506 p.
22. Watanabe, Morimichi, 2011. 'Nicholas of Cusa: A Companion to His Life and His Times', Farnham: *Ashgate Pub.*, 381 p.
23. Zedania, Giga, 2005. 'Nikolaus von Kues als Interpret der Schriften des Dionysius Pseudo–Areopagita', Ruhr: *Universität Bochum, Universitätsbibliothek*, 213 s.
24. Κωνσταντίνου, Ευάγγελος, 1964. 'Κριτική ανάλυσις της μελέτης του Μ. Reding: Die Aktualität des Nik. Cusanus', Berlin, 21 s.

* * *